

**XVIII. Yüzyıl Sonlarında Manastır Şehrinde İdari, Ekonomik ve Sosyal Hayat
(63 Numaralı Şer'ie Siciline Göre)¹**

Faruk SÖYLEMEZ

Prof.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
fsoylemez@ksu.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1814-0047>

Kevser KAVGACI

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi
kevserkavgaci@hotmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3432-253X>

Öz

Osmanlı Devleti'nin idari, ekonomik ve sosyal tarihine ilişkin çalışmaların ekseriyetle Anadolu coğrafyasına yoğunlaştığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada M. 1778-1782 (H.1191-1197) tarihlerine ait 63 numaralı Manastır Şer'ie Sicili temelinde yaklaşık 530 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmış Balkanların önemli şehirlerinden Manastır'ın idari, ekonomik ve sosyal yapısı hakkında genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Çalışmada Manastır şehrinin köy ve mahalle isimleri, Manastır şehrinde yaşayanların günlük hayat standartları, kullandıkları eşyalar, toplanan vergilerin çeşitleri, tutarları, toplanma zamanları gibi hususlar ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, ahalinin geneli Müslüman olmakla birlikte Manastır coğrafyasının kozmopolit yapısından dolayı gayrimüslim unsurlara da rastlanıldığı tespit edilmektedir. Çalışmada ayrıca şehrin üretim-tüketim döngüsü, maddi kaynaklar, kişilerin birbirleriyle ve devlet ile olan ilişkileri, alım-satım, miras, nikâh ve ölüm merasimleri gibi sosyal hareketlilikler de ele alınmıştır. 63 numaralı Manastır Şer'ie Sicili temelinde elde edilen bu bulguların çalışmanın amacı çerçevesinde belirtilen hususların aydınlatılabilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 20.04.2021/29.07.2021

Künye Bilgisi: Söylemez, F. Ve Kavgacı, K. (2021). XVIII. Yüzyıl sonlarında Manastır şehrinde idari, ekonomik ve sosyal hayat (63 numaralı Ser'ie siciline göre). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (3), 2154-2173. DOI: 10.33437/ksusbd.922769.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Manastır, Şer'iyeye Sicili, İdari, Ekonomik, Sosyal.

**The Administrative, Economic and Social Life of Manastır (Bitola)
at the end of the XVIIIth Century
(According to Shariah Registry Number 63)**

Abstract

It is seen that the studies on the administrative, economic and social history of the Ottoman Empire mostly concentrated on the Anatolian geography. From this perspective, this study aims to assess the administrative, economic and social structure of Manastır (Bitola), one of the important cities of the Balkans, which had been under Ottoman rule for approximately 530 years, based on the Manastır Sharia registry number 63, dated G. 1778-1782 (H.1191-1197). This study reveals the names of villages and neighborhoods of the city of Manastır, the daily life standards of those living in the city of Manastır, the goods they use, the types and amounts of the taxes collected, and the collection time. Besides that, it is determined that although the general population is Muslim, non-Muslims also can be seen in Manastır due to its cosmopolitan structure. This study also deals with the production and consumption customs of city, material resources, the relations of individuals with each other and the state, social movements such as buying and selling, inheritance, marriage and death ceremonies. In conclusion, this study argues that all these findings, which were determined based on the Manastır Sharia Registry number 63 would contribute to the clarification of the points stated in the scope of purpose of the study.

Keywords: The Ottoman Empire, Manastır (Bitola), The Şer'iyeye Registry, Administrative, Economic, Social.

GİRİŞ

Şehrin Makedoncada Bitola olarak geçen isminin, "Manastır" anlamına gelen eski Slavca "Obitel" kelimesinden geldiği ve zamanla bu kelimenin Bitel, Bitola şeklini aldığı (Nureski, 2014: 77) düşünülmektedir. Aynı şekilde VI. ve VII. yüzyıllarda şehre yapılan birçok kilise ve manastır sayesinde şehrin dinî bir merkez konumunda olmasından dolayı bu adla özdeşleştiği de ileri sürülen fikirler arasındadır (Çağ, 2010: 25).

Balkan topraklarında ilk olarak Makedonya'yı fetheden Osmanlılar (Turan, 1996: 21-22), Manastır şehrini, I. Murat döneminde (1382), Kara Timurtaş Paşa vasıtası ile (Nureski, 2014: 77) ele geçirmiş ve böylece Vardar Makedonya'sı ismini alan bölgede, yaklaşık 530 yıl sürecek olan Osmanlı egemenliği de

başlamıştır (Türkmen: 15.08.2011). XVI. yüzyıldan itibaren Orta ve Batı Anadolu'dan sonra Balkanlar'a kadar yayılarak orada da iskân edilen göçmen (Söylemez, 2013: 269) unsurlar ve aşiretler sayesinde ekonomi canlandırılmış ve Balkanlar'ın anakentlerinden olan Manastır bir ticaret merkezine dönüştürülmüştür (Yediyıldız, 1998: 22). Şehir, bir buçuk asır gibi kısa bir sürede Türk-Müslüman ülkesinin bir parçası olarak (Uzunçarşılı, 1998: 161-62) Edirne, Filibe, Serez, Üsküp, Sofya, Silistre, Tırhala ve Yenişehir'le birlikte dönemin önemli uç şehirleri arasına girmiştir (İnalçık, 2008: 233).

Manastır, sosyo-ekonomik hayatı XIX. yüzyılda gerçekleşen salgın hastalık, yangın gibi çeşitli felaketlerle sekteye uğrasa da aynı asır sonunda Güney Balkanlar'ın önemli merkezlerinden biri konumuna yükselmiş, birçok ülkenin diplomatik temsilcisini bünyesinde barındırması hasebiyle de "konsoloslar şehri" şeklinde anılır olmuştur (Özcan, 2013: 357). Tanzimat sonrası Makedonya bölgesini oluşturan üç vilayetten (vilayet-i selase) biri olan Manastır şehri, Üçüncü Ordu'nun merkezi olması nedeniyle Osmanlı tarihinin son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna katkı sağlayan faaliyetlere ev sahipliği yapmıştır (Baki, 2014: 87). Balkan Savaşları ile beraber 14-18 Kasım 1912'de, Sırp kuvvetleri tarafından işgal edilen Manastır'daki Osmanlı hâkimiyeti de böylelikle sona ermiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefik güçlerin boyunduruğuna giren Manastır, savaş sonrasında Yugoslavya Devleti'ni oluşturan beş cumhuriyetten biri olan Makedonya'ya bağlanmıştır.(Marçais,1993: 276).

Osmanlı Devleti'nin sosyal tarihi alanındaki araştırmalar için önemli kaynaklardan biri olan şer'îye sicilleri, özellikle Anadolu coğrafyasındaki yerleşim birimlerinin tarihini aydınlatma konusunda büyük bir paya sahiptir. Ancak gözlemlendiği kadarı ile Osmanlı Balkanlar'ı bu araştırmalara pek dâhil olamamıştır. Ana unsuru 63 numaralı şer'îye sicili olan çalışmanın amacı bu eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmak ve bu konuda yapılacak araştırmalara bir kaynak sunmaktır. Bu cümleden olarak Manastır sakinlerinin XVIII. yüzyıl sonlarındaki yaşam koşulları, Anadolu coğrafyasıyla örtüşen yanları ve farklılıkları hakkında kıyaslama yapabilme olanağına sahip olunmuş ve Manastır'ın sosyal, ekonomik, idari ve kültürel hayatı okuyucuya aksettirilmeye çalışılmıştır.

1. Sicilde Geçen Mahalle, Köy, Kaza ve Sancak İsimleri

Osmanlı idari sistemi; köylerin kaza veya nahiyelere, kazaların sancaklara, sancakların eyaletlere, eyaletlerin ise devlet merkezine bağlı olduğu bir hiyerarşi doğrultusunda oluşturulmuştur (Yediyıldız,1998: 22). Bu bağlamda, oluşturulan iki ana eyaletten biri olan Rumeli'nin merkezi, duruma göre değişiklik göstermekle birlikte Edirne, Sofya, Filibe, Semendire olsa da esas alınan nokta

Manastır şehri olmuştur (Kılıç, 2016: 113-114). Öyle ki Rumeli Eyaletine XV. yüzyıldan itibaren Timurtaş Paşa, Şehabettin Paşa, Sinan Paşa, Bayezid Paşa gibi güvenilir ve liyakatli devlet ricali idareci olarak görevlendirilmiştir (Osmanlı Yer Adları I, 2013: 3).

Bir kadı tarafından yönetilen idari birim ve bölgeyi ifade eden kaza terimine gelince, bu terim günümüzdeki ilçe yapılanmasının eski adıdır. Öteden beri Türk-İslam devletlerindeki yerleşim sisteminin bir parçası olan kaza birimi XVII. yüzyılda tımar sisteminde baş gösteren aksaklıklar sonucunda idari olarak daha da önem kazanmış ve devlet bünyesindeki kaza sayıları da artmıştır (Söylemez ve Alpoğlu, 2019: 747; Baykara, 2002: 119). Böylelikle sancak yapılanmasından ayrılan kaza birimi doğrudan merkeze bağlanarak çevredeki şehir, kasaba ve köylerin idari ve askeri merkezine dönüşmüştür (Baykara, 2002: 120). Atandıkları kazada bugünkü belediye başkanlığı, hâkimlik, noter gibi birçok görevi icra eden kadılar; şer'îye sicillerinin kayda geçirilmesi, vasi tayini, vakıfların denetimi gibi işleri de yürütüyorlardı (Akgündüz, 2009: 16-17). Bu bağlamda söz konusu sicilde adı geçen kazalar Resne, Prispe, Pirlepe, Kırşova, Yanya, Demirhisar, Filorina, Opar, Bihleşte, Kesriye, Horpeşte, Kolonya, İsterova, Kozane, Naslıç, Cuma pazarı, Sarı Göl, Ohri, Üsküb, Köprülü, İştib, Tikveş, Pirizrin, Priştine ve Vidin olarak sayılabilir.

Bilindiği gibi, Osmanlı şehir planlamasının temel taşı mahalledir. Şehrin fiziksel görüntüsü yanında sosyal, ekonomik ve idari yapılanması da mahalleler kıstas alınarak hazırlanır. Genellikle bir camii etrafında kurulan Türk mahalleleri kendi içlerinde bütünlük arz etmekle beraber aynı mescitte ibadet eden toplumun oluşturduğu fiziki ve sosyal yapı şeklinde de tarif edilebilir (İnbaşı, 2015: 64). Şehrin mahallelerinin demografik olarak Müslüman, Hristiyan, Yahudi, Kıpti, vb. şeklinde gruplara ayrılması, birçok batılı araştırmacı tarafından İslam şehirlerinin genel yapısı şeklinde tarif edilmesine yol açmıştır. Bu farklı kültürel unsurları bünyesinde barındıran mahalleler, isimlerini de eşraftan öne çıkan şahıslardan (Söylemez ve Dönmez, 2018: 110) ya da bölgeyi fetheden veya fetih sonrası mahallenin kurulmasında etkin rol alan kişi veya gruplardan almıştır (Karta, 2015: 461). Sicilde Manastır'ın Ali Çavuş, Azab Beg, Bali Voyvoda, Debbağhâne, Dımışki Beg, Emir, Eyne Beg, Firuz Beg, Hamza Beg, Hüseyin Subaşı, İshak Paşa, Kara Debbağ, Karaoğlan, Kasım Çelebi, Kâsım Çelebi Mehmed, Oğul Paşa, Ömer Beg, Serdar, Sinan Beg, Yakub Beg ve Zindancı mahalleleri yer almaktadır.

Osmanlılar döneminde Manastır'a bağlı köylerin bir kısmının varolan köylere ilaveten Yörük ve Türkmenler tarafından kuruldukları anlaşılmaktadır. Özellikle II. Murat ve Fatih Sultan Mehmed döneminde iskânına ağırlık verilen Manastır ve havalisinde Kınalı, Mescidli, İligler, Budaklar, Kanatlar, Şerifeler, Hasanobalar, Musaobalar köylerinin Anadolu'dan Rumeli'ye nakledilerek iskân

edilen Türkmenlerin kurdukları köyler olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde Toroslardan göç ettirilerek bölgeye iskân edilen Karaman Türkmenlerinin de Ustres, Delukoğan, Kişova, Borodin, Dihova, Cincibol, Kazani, Dolniçe, Lera, Ramna, Esmekova, İvmirova, Dervenik, Obednik, Suhudil, Orihova, Pirpice, Makova köylerine yerleştirildikleri ifade edilmektedir (Parmaksızoğlu, 1976: 250). Bunların yanı sıra sicilde Akkeçeli, Asuti Todor, Baldoniçe, Balyanik, Bari Şan, Bela Çırkva, Brusnik, Bugospali, Cavan, Çernofça, Çersika-i Bâlâ, Çersika-i Zir, Çırnabuka, Demirhisar, Dobraniça, Dragarina, Esengova, Esloniçe, Garomer, Gradeşniça, Gümülçine, Hanelu, Hraştani, İsmolova, İsterova, İvanofça, Jabyan, Karkarina, Kastahor, Kleştina-i bâlâ, Kostehova, Lasolay, Lobatniçe, Magarevo, Murgaş, Negosnak, Obdernik, Optıçar, Ostriliçe, Penafça, Pirpiliçe, Predsol, Radabor, Rakitniça, Rasohtine, Seraviç, Serice, Tırnofça, Trańça, Urizarbala, Vakf-ı Bekri ve Valuşine köyü isimlerine de rastlanmaktadır.

2. Sicilde Geçen Muhallefât Kayıtları

Muhallefat kayıtları iktisat tarihi açısından önemli veriler sunmaktadır. Sözlük anlamı “geride kalanlar, geriye bırakılanlar” olan muhallefat kelimesi tereke, metrukât şeklinde de isimlendirilirken aynı şekilde bu eşyaların kayıt olduğu liste ise “muhallefât defteri” adını taşımaktadır. Ölen bir kimsenin mal varlığını tespit ve taksim işlemi, Osmanlı hukukunda kadıların görevlerinden olmakla birlikte kadılar, sadece varislerin talebiyle, varislerin küçük olması ve vefât eden şahsın kimsesiz olması durumlarında miras taksimine müdahil olabilirlerdi. Öte yandan askeri görevlilerin terekelerinin kayıt altına alınması ise zorunluydu (Özcan, T., 2005: 406; Fekete, 1979: 459; Söylemez, 2010: 169.) yapılan çalışmada sivil halkın yanı sıra birçok askeri görevlinin muhallefatı da bulunmaktadır. Bu doğrultuda incelenen sicilde toplam 172 tane muhallefat kaydına rastlanmıştır. Bunlardan 49 tanesi kadınlara 121 tanesi erkeklere aittir. Gayrimüslimlere ait tereke sayısı sadece 2’dir (MŞS. No:63, v.12b; v. 60b). Kimsesi olmadığı için hazineye aktarılan 18 tane tereke bulunmaktadır (MŞS. No:63, v. 9b) ki bunların çoğunluğu devlet hizmetinde Enderun ağalığı, macun ağalığı, cübbehanecibaşı, çukadar, silahşor, kapıcı kethüdası, salyanecibaşı hizmetlisi, mirahur, birun ağalığı gibi görevlilere ya da bölgede misafir olarak bulunurken vefât eden şahıslara aittir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti’nde varisi olmadan ölen kişi sivil kesime mensup ise âmme beytümâl emînleri, askeri kesim üyesi ise hassa beytümâl emînleri, tespit edilen mal varlıklarına devlet adına el koymakta, sayım ve satışını gerçekleştirmektedir (Bilgin ve Bozkurt, 2010: 1-3). Ancak bazı durumlarda vârisiz olarak vefât ettiği bilinen şahısların uzun yıllar sonra bile vârislerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumda ortaya çıkan vâris dava açarak hakkını aramakta ve haklılığını ispatlaması halinde mirastan payına düşen kısım kendisine taksim edilmektedir (Bilgin ve Bozkurt, 2010: 10). Nitekim yapılan çalışmada Manastır’ın Azab Beg Mahallesi’nden Ali kızı Rukiye vârisiz olarak vefât etmiş ve mal varlığı hazineye intikal ettirilmiştir.

Ancak sonradan dayısının oğlu olduğunu iddia eden Emrullah oğlu Ahmet merhume ile olan akrabalığını ispat ederek mirastan payını almıştır (MŞS. No:63, v. 6b).

Vefat edenlerin arkalarında bıraktıkları ev eşyası, mutfak eşyası, giyim-kuşam, mobilya, hayvan, gayrimenkul, nakit para, alet-edevat gibi maddi varlıklarının dökümü olan tereke defterleri aynı zamanda tereke sahibinin sosyal kimliği, medeni hali, maddi olanakları, kültürel seviyesi gibi konularda da bilgi sunmaktadır. Bu cümleden olarak tereke kayıtlarından elde edilen bilgiler, terekenin ait olduğu bölgenin sosyal, askeri, kültürel ve iktisadi tarihine ışık tutmaktadır (Söylemez, 2013: 255). Bu bağlamda sicildeki erkek isimlerine eklenen “El-hac, Hacı, Beg, Ağa, Molla, Es-seyyid, Beşe, Paşa, Çelebi” gibi unvanlar kişilerin statüsü hakkında bize ipuçları vermektedir. Öyle ki sicilde El-hac unvanı 150 yerde geçmektedir. Bu lakabın hac ibadetini yerine getiren Müslüman kişilere verildiği düşünülmeyle beraber o dönemde gerek ulaşım imkânları gerekse maddi olanaklar ve coğrafi olarak Mekke’ye olan uzaklık göz önünde bulundurulduğunda gerçekte hacca gitmemiş olmakla beraber hacca gitmiş izlenimi uyandıran yaşlı insanlara da mal edildiği ifade edilebilir. Beg, Ağa, Beşe, Paşa gibi lakaplar genellikle çevrenin itibarını kazanmış ordu ya da devlet görevlisi olan veya toplumun ileri gelen kişileri için kullanılmıştır. Es-seyyid unvanı kayıtlarda 59 kez tekrarlanmış olup Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hüseyin’in soyundan geldiği düşünülenler için kullanılmaktadır. Molla kelimesi ise genellikle dini eğitim alarak belli bir yetkinliğe erişmiş kimseleri nitelemek için kullanılmıştır. Çelebi lakabı ise sicilde 9 yerde geçmektedir ve Lajos Fekete’nin yorumuyla yazı bilen, edebiyattan anlayan, tahsilli kişiler için kullanılmıştır (Fekete, 1979:457-459). Nitekim kayıtlarda geçen Eyyup Çelebi oğlu Saraç Mehmet Efendi’nin küçük bir kütüphanesinin bulunması (MŞS. No:63, v.10b) bu görüşü destekler mahiyettedir. Sicilde kadınlar için ise sadece hatun kelimesi kullanılmıştır. Özellikle terekelerde kullanılan “bin” ve “ibn” ibareleri oğul-oğlu anlamını taşımaktadır ve Arapçadan alınmıştır. Aynı şekilde “bint” kelimesi de kız-kızı anlamında kullanılan Arapça kökenli kelimedir. Gayrimüslim şahıslar tarif edilirken genellikle oğlu-çocuğu anlamındaki veled kelimesi kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti’nde miras taksimi belirli usullere göre yapılmaktaydı. Öncelikle ölen kişinin mal varlığı tespit edilir, ardından mevtanın yıkanması, kefenlenmesi ve defin masrafları terekesinden karşılanırdı. Sonraki aşamada belli bir sıralama doğrultusunda kişinin mevcut borçları ödenir, son olarak geriye kalan nakit ve diğer mal varlığı mirasçılar arasında paylaştırılırdı (Özcan, T., 2005: 406). Dört kısımdan oluşan muhâllefat kayıtlarının ilk kısmında kişinin şahsi bilgileri (adı, baba adı, mesleği, ikamet yeri, vefat ettiği yer, ölüm nedeni ve tarih) bulunur, ikinci aşamada geriye bıraktığı mal varlığı ve bilirkişinin belirlediği fiyat listelenir, üçüncü bölümde vergiler ve kullanılan nakit miktar

(teçhiz ve tekfin, resmi kısım, vb.), mehir ve borçlar, açıklanırdı. Son kısımda ise varislerin payları belirtilirdi (İnalçık, 1953-54: 55-56; Özcan, T., 2005: 406).

Manastır'ın 63 numaralı şer'îye sicilindeki tereke kayıtlarında ölen erkek veya kadının varisleri genellikle eş ve çocukları olmakla beraber bazı terekelerde anne baba ya da kardeşler ve hatta amca ve yeğenler de varis olarak gösterilmiştir (MŞS. No:63, v. 23 b). Miras hukukunda şer'î yargıyı benimseyen Osmanlı hukuk sistemine göre erkekler karısının mirasından ½ pay alırken buna mukabil kadınlar kocalarının mirasından ¼ oranında pay alabiliyorlardı (Bilgin ve Bozkurt, 2010: 9). Terekelerde varis olarak sayılan çocuklar yaşlarına göre sağır (buluğ çağına ermemiş) ve kebir şeklinde belirtilirken, eğer anne hamile ise o doğacak bebekte hesaba katılarak haml-i mevkuf ya da mevkufe (MŞS. No:63, v. 11a) şeklinde ifade edilmektedir ki sicilde toplam on kişi için bu terim kullanılmıştır. İncelenen terekelerden Manastırda bu dönemde bekâr olarak ölenler dışında 26 ailenin çocuksuz, 33 ailenin ise 1 çocuğa sahip olduğu görülmektedir. Bunların çoğunun sağlık sorunları nedeni ile çocuklarının olmamasından ziyade daha çocuk sahibi olamadan çok erken yaşta vefat ettikleri tahmin edilmektedir.

Tereke kayıtları ışığında ailelerin Türk aile yapısını yansıttığı ve tek eşliliğin yaygın olduğu tespit edilmiştir. Sadece 4 belgede çok eşlilik mevzu bahis olup bunlardan üç tanesi iki eşli bir tanesi üç eşli olarak belirtilmektedir. Bu şahıslardan Bacdar Mustafa Beşe (MŞS. No:63, v. 20a), El-hac Abdullah (MŞS. No:63, v. 43b) ve İmam İsmail Beşe'nin (MŞS. No:63, v. 23a) iki eşi varken Kör Hasan Bey'in (MŞS. No:63, v. 33b) üç eşi bulunmaktadır. Söz konusu şahsın terekede adı geçen dört çocuğunun da sağır olarak kaydedilmesinin yanında eşinin hamile olması çocuk sahibi olma ve soyunu sürdürme gayesi ile üçüncü evliliği yaptığı izlenimini uyandırmaktadır. Kullandıkları lakaplardan ve terekelerindeki toplam meblağdan yola çıkarak bir tespit yapmak gerekirse söz konusu şahısların varlıklı kişiler olduğu söylenebilir. Bunlar arasında üç eşli olan Kör Hasan Bey'in terekeler içerisinde varidatı en fazla kişi olduğu terekesinden anlaşılmaktadır.

Dönemin kültürel hayatını da yansıtan belgeler sayesinde Manastır'ın Oğul Paşa Mahallesi'nden Saraç Mehmet Efendi (MŞS. No:63, v. 10b), Karaoğlan Mahallesi'nden Veli Vaiz Mehmet Efendi (MŞS. No:63, v. 15a) ve Eyne Beg Mahallesi'nden Şeyh El-hac Salih (MŞS. No:63, v. 15b) adlı şahısların çok sayıda kitaba sahip oldukları anlaşılmıştır. Bu şahısların kültür seviyeleri hakkında yorum yapabilmemize olanak tanıyan genelde dini içerikli olan kitapların bazıları Tarîk-i Muhammediyye, Molla Hüsrev, Mecma'ül-Bahreyn, Câmi'ü'l-Kelâm, Ferhad ve Şirin, Baharistan, Necatî Divânî, Ta'limü'l-Mütea'llim, Ferai'z, Ecza-i Perişan, Gülîstan, Hadis-i Erba'ain, Mesnevî, Cevhernâme, Ravzatü's-sahra,

Tezkeretü'l-Evliya, Haşiye-i Âdab, Fetâvâ, Kitab-ı Letaif, Silsile-i'z-Zeheb, Mantikut-tayr, Fal Kitabı, Taharretü'l-Kulûb ve Lügat şeklinde sayılabilir.

Günümüzde Manastır şehrinde hâlâ mevcut olan Tereke Pazarı, o dönemde şehrin sosyal ve ekonomik hayatında tereke satışlarının ne kadar önemli bir yere sahip olduğunun kanıtıdır. Özellikle askeri kökene sahip ya da kimsesi olmayanların mal varlıklarının satışa sunulduğu pazar şehir ve ülke ekonomisine de büyük katkı sağlamıştır (Akbel ve Günay, 2016: 201). İncelenen sicildeki belgelerin çoğunluğu tereke kayıtları oluşturmaktaydı. Söz konusu terekeler Manastır'da sük olarak adlandırılan çarşıda açık artıma ile satılması sonrasında varislerin payına düşen miktar belirlenirdi. Bu aşamada tüm terekelerde dellâliye şeklinde belirtilen vergiden anlaşıldığı kadarı ile çarşıdaki satışların dellâllar aracılığı ile günümüzdeki müzayede satışlarında olduğu gibi gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

2.1.Silahlar

Manastır'ın 63 numaralı Şer'iyeye Sicilinde incelenen belgelerde çok sayıda silah cinsinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında sim, meşin ya da bazı değerli taşlarla bezenmiş ve emsallerine göre yüksek fiyatlı olanlar bulunmaktadır ki böylelikle tereke sahibinin maddi olanakları hakkında yorum yapılabilme mümkün olmaktadır. Silahlardan bazıları şöyle kaydedilmiştir: piştov²(bazı terekelerde piştol şeklinde geçmektedir) 480 akçe, sim piştov 3600 akçe, simli kabur piştol 1920 akçe, telli piştov 4800 akçe, piştol namlusu 102 akçe, tüfek 4080 akçe, kundaklı tüfek ve Arnavut tüfek 1920 akçe, şişhane tüfek 2523 akçe, tabanca 360 akçe, küçük mercan silah 600 akçe, filinta 1040 akçe, hançer 2670 akçe, simli hançer 4923 akçe, kılıç 3210 akçe, kare Horosani kılıç 10200 akçe, Mısırlı kılıç 2400 akçe, gaddare (uzun kama) 1980 akçe, Frengi kılıç 243 akçe, simli kılıç 535 akçe, satır 631 akçe, kamçı 780 akçe, sim kama 3000 akçe, terkeş (ok çantası) 23 akçe, nacak 150 akçe, balta 570 akçe, sim balta 1440 akçe, sim silah kabzaları 3255 akçe, Filkulağı kalkan 3840 akçe şeklindedir. Ayrıca üzerine fişeklik, bıçak ve mermi gibi malzemelerin yerleştirildiği palaska 108 akçe, sim palaska 3720 akçe ve meşin palaska 72 akçe fiyatı ile sicilde pek çok yerde geçmektedir.

2.2. Giysi ve Kumaşlar

Kıyafetler içinde en çok adı geçen çuka-hâre cübbelerdir. Bunun yanı sıra biniş, buhası-çiçekli entari, kaftan, libas, ferace, çeşitli kürkler, seravil (bir tür şalvar), şalvar, yelek, bürümcek, dolama, dizlik, peştamal, keten gömlek ve

---

² Çok sayıda tereke kaydının mevcut olduğu sicilde aynı cins silahlar birçok yerde geçtiği ve fiyatlarının silahın özelliklerine, yapıldığı madenin değerine, eski ya da yeni olması gibi niteliklerine göre farklılık gösterdiği için ortalama fiyatlar verilmeye çalışılmıştır.

fistanlar, ceket, harir ya da Şam şalları, mintan, aba, fermene (süslü bir tür yelek), çakşır, aylagün ve sim kuşaklar, uçkur, zıibun, ehram adı geçenler arasındadır. Pabuç, çizme, çarık, yemeni, terlik, mest pabuç, kalçın (bir çorap türü) ise ayağa giyilen aksesuarlardandır. Başa giyilen fes, üsküfü, destar, kavuk, sarık, tülbent, başlık, takye, şemle (sarık), yaşmak, kellepuş (kavuk altına giyilen takke), puşi (yün baş örtüsü), kalpak, külahta terekelerde pek çok yerde göze çarpmaktadır.

Değerlendirilen sicil kapsamında, Manastır'da giysi yapılan kumaşlara bakıldığında genellikle aba, çuka, sof, yapağı gibi yün kumaşların yanı sıra keten, kadife ve kürk kullanımının da yaygın olduğu görülmektedir. Kullanılan kürkler arasında kuzu, nâfe, samur, karsak (tilki), erneb (tavşan), zerdeva (sansar cinsi bir hayvan) adı geçenlerdir. Ancak bazı belgelerde geçen ipek elvan, ham ipek, koz ipek, beyaz ipek, atlas-ibrişim(ipek kumaş çeşitleri) gibi terimler ipek kumaşın yapımı ve kullanımının da yaygın olduğunun göstergesidir. Ayrıca bazı belgelerde koton, kutni şeklinde ifade edilen pamuk ise, fular, babuç gibi kumaş ve giysilerin yanı sıra yatak gereçleri(yastık, döşek, yorgan) yapımında da kullanılmıştır. Bunlar dışında bürümcük, beledî, buası (buhası), hâre (bir çeşit sof) kumaş çeşitleri terekelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Sicilde giysilerde beyaz, siyah, mai (mavi), yeşil, ala (kırmızı), alaca, sarı ve mor adı geçen renkler olmakla beraber Şam entari, Bosna kebesi, Rum kuşak, Frenk şalı cübbe, Sofya lülesi, Mekke kuşak, Şal-ı Mağrib, Şarköy kilimi gibi bazı kumaşlar da üretildikleri bölge ya da halkının adı ile beraber zikredilmiştir.

Kumaştan üretilmiş ev eşyası gündelik hayatta sıklıkla kullanılan çarşaf, hamam takımı, hamam gömleği, minder, beledi döşek, perde, şilte, telli-beledî yorgan, yastık, döşek yüzleri ve kılıfları, kilim, keçe, seccade, kebe, makad (oturak), muytap (yem torbası), velince (bir tür yünlü battaniye) abdest makramesi, mendil, yanbolu (keçi kılından dokunan bir çeşit kilim), peşkir ve benzedir. Sicildeki tereke kayıtlarında işlemeli kumaş ve kıyafetlerin kullanımının yaygın olmasından kadınların elışı yapımı ve kullanımına o dönemde de ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Adı geçen eşya belgelerde genellikle müstamel (az kullanılmış), cedid (yeni), köhne (eski), kebir (büyük), sağır (küçük), beledî (bir tür pamuklu kumaş), münakkaş (işlemeli) şeklinde kaydedilmiştir.

2.3. Ev Eşyası

Araştırmaya konu olan sicilde standart bir ailenin günlük olarak kullandığı pek çok eşya zikredilmektedir. Bunlar arasında tarak, tahta sandık, ayna, yağmurluk, yamçı (sürücü yağmurluğu), kaput, tespih, çuval, nerdüban (merdiven), saksı, mikras (makas) süpürge, kar küreği, kürek, kazma, kantar, terazi, dirhem, tezgâh, küfe, tabla, kandil, sabun, vezne, çuval, yankesi, fener,

kandil, tokmak, hasır, fânus, çapa, ferraş, gaytan (ince sağlam ip), ustura, büyük ve küçük şamdanlar sayılabilir.

2.4. Mutfak Eşyası

Sicildeki belgelerde matbah şeklinde geçen mutfak eşyası arasında, leğen, bakraç, fincan ve zarf, tepsi, tekne, sini, tabe (tava), kazan, kapaklı kazan, saç ayağı; kahve, şerbet ve salep ibriği, bileği taşı, elek, küp, güğüm; su, çorba ve hoşaf tası, kutu, testi, dibek ve tokmak, cezbe (cezve), harani (büyük tencere), ayaklı tas, maşa, kâse, maşraba, lenger, havan, ocak demiri, depeli-kapaklı sahan, sim ve tahta kaşık, kepçe, çanak, tencere, kefgir, tezgâh, yağlık ve kalbur sayılabilir.

2.5. Gıda Maddesi

Çalışmaya konu olan sicile göre Manastır şehrinde XVIII. yüzyılın sonlarında tüketilen gıda maddeleri ve fiyatlarını tespit etmek mümkündür. Bu cümleden olarak incelenen sicildeki tereke kayıtlarından elde edilen verilere göre belirlenen bazı gıda ürünlerinin fiyatı şu şekilde tespit edilmiştir. Pekmez'in 120 kıyyesi 1440 akçe (MŞS. No:63, v. 33b), bal 48 akçe, 8 buçuk kovan bal 2550 akçe, 12 kile revgan-ı sade 879 akçe, zeytinyağı 69 akçe, zeytin 30 akçe, nohut 66 akçe, soğan 66 akçe, pirinç 36 akçe, yumurta 9 akçe, peynir 30 akçe, tavuk 40 akçe, koyun eti 18 akçe, keçi eti 14 akçe, inek eti 9 akçe, kuzu eti 20 akçe, tuz 13 akçe, Yemen kahvesi 300 akçe, mum 54 akçe, bal mumu 300 akçe, rezzaki üzüm 36 akçe, siyah üzüm 30 akçe (üzüm bazı yerlerde ineb olarak geçmektedir), bir miktar İncir 270 akçe, süt 9 akçe, bir miktar hurma 663 akçe, 1 kilo yoğurt 12 akçe, bir miktar olarak belirtilen nişasta fiyatı 90 akçe olarak belirlenmiştir.

Zeytinliklerin yoğun olduğu Manastır civarında buna bağlı olarak sabun üretimi de fazlaydı. Bölgedeki sabunhanede üretilen sabunlar Selanik ve civar şehir ve kazalardaki pazarlarda satışa sunuluyordu. Sicilde sözü edilen sabun fiyatları 66 ilâ 78 akçe aralığında değişmektedir. Gıda maddelerine hangi tarihlerde narh verileceğinin belirlendiği ihtisap kanunnameleri gereğince çarşı-pazar kontrollerini muhtesip adlı görevliler takip etmekteydi. Et ve süt ürünlerinin fiyatları yeniçeri ağası veya sekbanbaşı ile hassa kasabbaşının katıldığı toplantılarda çiftlik sahipleri ve kasaplar kethüdâsı ile belirlenirken ekmek fiyatı içindeki un cinsine göre tespit edilirdi. Taşradan gelen malların fiyatı getirildikleri bölgede belirlenerek kayıt altına alınır ve bu şekilde belirlenir, gümrük mallarında narhın belirlemesinden ise gümrük emini sorumlu tutulurdu (Kütükoğlu, 2006: 390).

2.6. Mücevherât

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Manastır şehrinde mücevher yapımında genel anlamda altından çok gümüş ve inci kullanıldığı göze çarpmaktadır. Belgelerde kaydedilen bazı takılar ve kıymetleri: Sim kuşak 2160 akçe, sim başlık ve hamâil 18600 akçe, inci küpe 2970 akçe, kapur küpe 6630 akçe, zümrüt ve 1 çift küpe 12003 akçe, bir miktar inci 1440 akçe, boyun incisi 5235 akçe, Stefan inci 1863 akçe, sakak inci 2880 akçe, sim kuşak 2160 akçe, altın küpe 969 akçe, maden bilezik 72 akçe, sim bilezik 543 akçe, altın yüzük 573 akçe, altın mühür 627 akçe, kotaklık 8055 akçe şeklinde sıralanabilir.

2.7. Gayrimenkuller

Genellikle tereke kayıtlarının son kısmında yer alan gayrimenkuller arasında menzil ve hırdavat menzil adı altında ev fiyatları belirtilmiştir. Sicilin geneli söz konusu olduğunda eski evler (hırdavat) 7200 ilâ 63 akçe arasında değişirken, standart menziller 3600 ilâ 240,000³ akçe (MŞS. No: 63, v.42b) arasındadır. Ortalama ev fiyatları ise 24,000-30,000 akçe arasında değişmektedir. Bu doğrultuda bahçeli ev 13,200 akçe, bahçe 9600 akçe, bağ ve dam (bağ evi ve bağ) 3000 ilâ 48,000 akçe arasında farklılık göstermektedir. Yurt yeri ve bağ 24,000 akçedir. Buldukları yer ve işletme cinsi olarak karşımıza çıkan gayrimenkullerden bazıları ise şu şekildedir: Hamam önünde 2 adet dükkân 30,000 akçe, şehir çarşısında dükkân 15,600 akçe, dükkân kirası 540 akçe, terekeci dükkânı 40,000 akçe, saat yönünde 2 adet dükkân 120,000 akçe, saraçhane de 2 adet dükkân 60,000 akçe, değirmen 24,000 akçe, bir kıt'a tarla 2880 akçe şeklinde kaydedilmiştir. Sicilde gayrimenkul sahipleri arasında en dikkat çeken isim değirmen ve bahçesi 240,000 akçe, 12 dönüm bağı 180,000 akçe olarak fiyatlandırılan Ekmekçi Mitra'dır(MŞS. No:63, v.60b).

2.8. Diğer Eşya

Manastır'ın 63 numaralı Şer'îye Sicilinde muhtelif eşyaya ait kayıtlara da rastlanmaktadır. Enfiye kutusu, tönbeği, duhan çubuğu, duhan kesesi, çıkırık, dirgen, buhurdan, çerger (hafif çadır), mangal, hırdavat, kilden, yanlık, divid, çakşır, pösteki (hayvan postu), post, külünk (sivri uçlu taşçı kazması), kalbur, heybe, kil, tabla, cehre (pamuk, ipek, yün eğiren alet), futa (bir çeşit önlük), küfe, boncuk, harar (kıldan dokunmuş büyük çuval) şiş, çekiç, orak, çakmak, sahtiyan(tabaklanarak cilalanmış deri), kurna leğeni adı geçen diğer alet ve eşyadır. Sicilde hatab (odun) ölçü birimi olarak yük ya da kulaç, hırdavat ölçüsünü belirtmek için bir miktar kelimeleri kullanılmıştır. İncelenen terekelerde Mushaf-ı Şerîf (Kuran-ı Kerim) ve Enam-ı Şerîf kayıtlarına sıkça rastlanmaktadır

³ Manastır'ın 63 numaralı Şer'îye Sicilinde kaydedilen en yüksek fiyatlı ev olup Abdi Sipahibaşı'ya aittir.

ki bu da halkın dini eğilimi konusunda bize ipucu vermektedir. Ayrıca at arabası, üzengi, güderi, yular, dizgin ve gem, eğer, bukağı (kaçmaması için atların ayağına vurulan köstek), köstek, sunturaç (nalbant bıçağı), payanda, çakşır, palaska, çuka biniş, çultar (eyer örtüsü) şebeş (bir tür gem) ve 30540 akçe değerinde sim raht ve semer, gibi eşya ise at, katır ve merkep gibi yük ve binek hayvanlarının bölgede yaygın olduğunu göstermektedir.

3. İhtidalar

Osmanlılar, fethettikleri diğer bölgelerde olduğu gibi Balkanlarda da farklı kültürlerle ortak bir miras oluşturmuşlardır (Nesimi, 2012: 47). İslamiyet'in, XIII. yüzyıldan itibaren Balkan Yarımadası'na taşınması kendilerini Slav ve Latinlere karşı korumak isteyen Bizans'ın Anadolu'dan naklettiği Konyar Türkleri ile Dobruca Bölgesine yerleşen Sarı Saltuk ve taraftarları vâsıtası ile gerçekleştirmiştir (Turan, 1998: 197-198). Fetih sonrasında da bölgedeki etkileri devam eden Türkmenler ve bunların dâhil oldukları tarikatlar, Manastır'da yerli halktan birçok kimsenin İslam dinine sempati duymasına ve Müslüman olmasına zemin hazırlamıştır. Devlet, gayrimüslimlere dinlerini gerektiği gibi yaşama konusunda serbestiyet sağlamakla beraber onlara aile, miras, ticaret vb. konularda da kendi hukuk sistemlerini kullanma olanağı sunmuştur (Söylemez, 2002: 78). Böylece bölgede Müslümanların sayısının artması sonucu inşa edilen cami, mescit, zaviye, medrese, tekke ve imaret gibi yapılarla sosyal, eğitsel ve kültürel hayat hareketlenmiştir (Ural, 2015:130).

Osmanlılar tarafından, bölgede uygulanan iskân politikası sonucunda XV. ve XVI. yüzyıllarda Makedonya dâhilindeki Üsküp ve Manastır şehirlerinde İslamlaşma oranının % 65-70 arttığı gözlemlenmektedir (Ural, 2015:139-151). Bu bağlamda yapılan çalışmada 13 tane ihtida kaydına rastlanmış olup bunlardan dokuz tanesi kadınlara (MŞS. No:63, v. 93a) dört tanesi de erkeklere (MŞS. No:63, v. 2b) aittir. İhtida suretlerinde erkeklerin genellikle Abdullah, kadınların ise Ümmügülsüm ismini aldıkları tespit edilmiştir.

4. Nikâh Akitleri ve Mihr Miktarları

Sözlükte “ücret” anlamına gelen mihr (mehir), fıkhıta (Aydın, 2003: 389) dini nikâh kıyılmadan önce damat adayının geline şahitler huzurunda vermeyi vadettiği para veya maldır. Mihrin peşin olarak hemen ödenen kısmı “mihr-i muaccel”, sonradan ödenmesi uygun görülen kısmı ise “mihr-i müeccel” olarak adlandırılır. Mihrin miktarı evlenecek olan kız veya kadının bakire, dul, güzel, yaşlı, genç, zengin, ya da fakir olmasına göre değişiklik arz etmektedir (Ortaylı,1980: 35-36). Bir erkek öldüğünde, terekesinden diğer borçlarından önce karısının mihri ödenirdi ki bu da bize mihrin önemini göstermektedir. Ayrıca herhangi bir şekilde mihri ödenmeyen kadın mahkemeye başvurarak ödemenin yapılmasını talep edebilirdi (Akyılmaz, 2002: 368).

Manastır'ın 63 numaralı Şer'îye Sicilinde yapılan inceleme sonucunda belgelerde on üç nikâh akdi belirlenmiş olup bunlardan yedi tanesi gayrimüslimlere (MŞS. No:63, v. 68a) sekiz tanesi de (MŞS. No:63 v. 63a) Müslümanlara aittir. Nikâh akitlerindeki mihr miktarı 1000 ila 7600 akçe arsında değişmektedir. Sicilde adı geçen en varlıklı kişi olan Kör Hasan Bey'in eşlerine ödenen mihr miktarı farklılık göstermekle⁴ birlikte eşi Emine'ye ödenen 50,000 akçe tutarındaki meblağ kayıtlı olan en yüksek mihr miktarıdır (MŞS. No:63, v.33b). Söz konusu sicildeki mihr miktarlarının 10,000 akçenin altında olduğu düşünüldüğünde fark bariz şekilde ortaya çıkmaktadır.

5. Tarım, Hayvancılık ve Ticaret

Manastır şehri, birçok kaynakta belirtildiği üzere XVI. yüzyılda nüfus açısından yoğun bir şehirdi ve buna paralel olarak bir ticaret merkezi haline gelmişti. Bölgede yetiştirilen arpa, buğday (gendüm), penbe (pamuk), keten, duhan (tütün), çivit (bir bitkiden elde edilen toz boya) vb. ürünler bedesten ve pazarlarda alıcıları ile buluşmakta, bölgeye ticaret yapmak için gelen tacirler kervansarayları kullandıkları için ekonomik kazanç elde edilmekteydi. Krom, kükürt (MŞS. No:63, v. 76a) gibi madenler açısından da zengin kaynaklara sahip olan şehirde bunların işlenme, taşınma ve satılması da önemli gelir kaynaklarındandı (Çayırılı, 2001: 373). Dericilik, dokumacılık, kuyumculuk ise şehirde icra edilen zanaat dalları arasında yer almaktaydı (Nureski, 2016: 381).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Manastır ve çevresinde tarım ürünleri arasında ilk sırayı buğday (gendüm/hınta) alırken, mahlût (melez), bostan, ketan, erzen (darı), giyah (ot), burçak, yulaf, arpa (şair), mercimek, nohut, duhan (tütün) ziraat ve ticareti yapılan diğer ürünler arasındadır. Mahlût ve buğday bölgenin genelinde yetiştirilmekteydi. Buğday için ölçü birimi olarak himl (yük) (Ural, 2010: 141) kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bazı belgelerde asmak, şinik, kıyye, kile, kutla⁵ ve dirhem gibi ölçü birimlerinin de hububatın miktarını belirtmede kullanıldığı görülmektedir.

Dönemin şartları gereği yaygın olan basit tarım sisteminde hayvanlar da etkin bir şekilde kullanıldığı için tarım ve hayvancılık iç içeydi. Sicilde geçen hayvanlar cinslerinin yanı sıra bazen renkleri ve büyüklükleri gibi sıfatlarla nitelendirilerek tereke kayıtlarına dâhil edilmişlerdir. Hayvanların sayısı "res"(baş) tabiriyle belirtilmiştir. Manastırda söz konusu dönemde yetiştirilen hayvanlar ve kıymetleri, su ineği (manda) 3510 akçe, Manda danası 1200 akçe,

⁴ Kör Hasan Bey'in eşlerinin sırası bilinmemekle beraber belirlenen mehir miktarları Fatma 40,000, Emine 50,000 ve Havva 12,000 şeklindedir. bk. MŞS. No:63, v.33b.

⁵ Rumeli'de tahıl ve madencilikte kullanılan bir ölçüdür. Krotova'da madencilikte kullanılan kutla 160 dirhem (513,12 gr), tahıl için kullanılan kutla ise, Manastır'da 10 okka, Selanik'te 8 okka (arpa) ve 11 okka (buğday) kadardı. bk. Taşkın, 2005, s. 79.

inek 720 akçe, inek danası 570 akçe, buzağı 315 akçe, öküz 2160 akçe, 31 adet ganem (koyun) 5670 akçe, bir miktar oğlak 1320 akçe, kır at 14,400 akçe, şemslî katır 7230 akçe, 5 adet keçi 1230 akçe, beygir 1320 akçe, siyah beygir 5760 akçe, gök beygir 3060 akçe, kısrak 2160 akçe, merkep 1200 akçe, merkep (himar) ve yavrusu 1440 akçe, katır 7230 akçe, tavuk 30 akçe, 4 adet kaz 1200 akçe olarak sıralanabilir. Ayrıca bazı terekelerde kayıtlı olan kovan kelimesi ahalinin arıcılıkla da ilgilendiğini göstermektedir.

6. Vergiler

Sicilde geçen vergi türlerinden bazıları aşağıdaki şekildedir:

Adet-i ağnam: Çeşitli kanunnamelerde, resm-i merai veya resm-i ganem olarak geçen ağnam resmi, koyun vergisi olarak bilinmektedir (Çağatay, 1947: 485). Bu verginin adı sicilde pek çok yerde geçmekle beraber, 1780 (1195) yılı için celebkeşan koyunlarından her bir baş koyun için otuz altışar akçe miri, sekiz akçe gulamiye ve dört akçe maaş olmak üzere toplam senelik 48 akçe alınmak şartı ile mukataaya verilerek Manastır, Bihleşte, Florine, Serfice, Sarıcakol, Egribucak, Cumabazarı, İsterova, Naslıç, Kesriye, Horpeşte, Görice, Opar, Pirespe ve Ohri kazalarından toplanması öngörülmüştür (MŞS. No:63, v. 49a).

Cizye resmi: Buluş çağındaki gayrimüslim erkeklerden kişi başına alınan bir vergi türüdür. Cizye vergisinden devlet hizmetinde çalışan ya da miri bir yardımı dokunanların çoğu zaman muaf tutuldukları gözlemlenmektedir. Bu vergi geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı topraklarının her yerinde aynı miktarda alınmamış, vergi miktarı bölgenin ekonomik ve sosyal yapısına göre 25 ila 80 akçe arasında belirlenmiştir (Çağatay, 1947: 493-495). Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaadan aldığı cizye vergisi karşılığında onları askerlik görevinden azlederek ticari hayattaki canlılığın devamını temin etmiştir (Söylemez, 2002: 79). Adı geçen sicilde de pek çok yerde değinilen bu verginin, 1781 (1196) yılının Muharrem ayından Zilhicce ayı sonuna kadar Manastır ve çevresinde Kıbtilerden de toplanması kararlaştırılmıştır (MŞS. No:63, v. 55b).

Duhan resmi: XVI. yüzyılda Amerika'dan Avrupa'ya ve Osmanlı topraklarına kadar yayılan tütün, duhan olarak da kayıtlarda yer almaktadır. Osmanlı Ülkesinde %80'i Rumeli topraklarında yetiştirilen bitki özellikle Makedonya bölgesindeki Yenice, Vardar ve Manastır civarlarında yetiştirilmekte ve bir kısmı Selanik üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. 1697'de "resm-i dönüm-i duhân" adıyla yıllık olarak alınan vergi, 1776'da tütün tarımında alınan vergilerin tek çatı altında birleştirilmesi ile Darphâne-i Âmire'nin kontrolüne geçmiştir. XVIII. yüzyılda tütünün hazine için önemli bir kaynak olduğunun bilincine varan devlet tütün çiftçisinden öşüre ek olarak ortalama 336 akçe vergiyi tanzimat dönemine kadar alırken ihraç edilen ürünün fiyatı üzerinden de %3 gümrük vergisi almıştır (Yılmaz, 2012; 1-3). Sicilde geçen belgede de 1194 (M.1780)

yılına ait olmak üzere dönüm başına alınan verginin Manastır, Florina, Kesriye, Görice, Resne, Pirespe ve Kırçova kazâlarından tahsil edilmesi emredilmekteydi (MŞS. No:63, v. 84a).

Resm-i kısmet: Vefat eden şahısların, tespit edilen terekelerinin toplamından alınan harçtır (Söylemez ve Alpoğlu, 2019: 754). İçinde birçok terekeyi barındıran sicilde tüm terekelerde bu vergi türü mevcuttur (MŞS. No:63, v. 6b).

Avarız: Osmanlı mali sisteminde vergi ve bütçe terimi olarak kullanılan avarız kelimesinin sözlük anlamı sonradan meydana gelen, sabit olmayan demektir. Avarız adı ile toplanan vergi sisteminde 4 ilâ 5 gerçek hane bir avarız hanesini oluşturmakta ve bunlar avarız hanelerine dağıtılan vergiyi kendi aralarında paylaşarak ödemektedir. Osmanlı bütçesinde düzenli olmayan gelirlerin başlıcaları arasında yer alan avarız, savaş zamanı gibi olağanüstü durumlarda ve nakit olarak tahsil edilmektedir. Ancak ekonominin zamanla bozulması sonucunda sürekli hale getirilmiş ve gerek görüldükçe artırılarak düzenlemeler yapılmıştır (Sahillioğlu, 1991: 108-109; Pakalın, 1993: 113). Çeltikçi, tuzcu, küreci ve ortakçı gibi devlet hizmetinde bulunanlar, avarız vergisinden muaf tutulmuştur (İnalçık, 1959: 599; Sahillioğlu, 1991:108). Sicilde 1196(M.1782) yılına ait olmak üzere Manastır kazasının 792 buçuk ve buçuk sülüs avâriz hanesi olduğu ve her haneye 325 akçe isâbet ettiği belirtilmekte bu meblağın yükümlülerinden tahsil edilerek hazineye ulaştırılması emredilmektedir (MŞS. No:63, v. 77b).

Nüzül: Osmanlı maliyesinde, sefere giden ordunun buğday, arpa gibi hububat ile sair yiyecek ihtiyacını karşılamak için geçtiği bölgelerden aynı olarak aldığı vergiyi ifade etmektedir. Bu verginin toplanması, nakledilmesi, nakliyecilerin ayarlanması vb. görevler kadı kontrolünde yapılmaktaydı. XVI. yüzyıl sonlarına doğru nakde çevrilen nüzul vergisi yerini ihtiyaçların satın alma yöntemi ile giderilmesi yöntemine bırakmıştır (İşbilir, 2007: 311). 1196(M. 1781) yılının Muharrem'inden Cemaziyelevvel'ine kadar olan dört aylık süreçte, sicilde belirtilen köylerden toplanması emredilmiştir (MŞS. No:63, v. 76a).

İmdâdiye: Öncelikle sefer masraflarını karşılama amacı güden imdadiye XVIII. yüzyıldan itibaren “ımdad-ı seferiyye” ve “ımdad-ı hazariyye” olarak ikiye ayrılmış ve düzenli vergiler sınıfına dâhil olmuştur. İki ya da üç taksit şeklinde tahsil edilen imdad-ı hazariyyenin amacı eyalet ve sancaklardaki askerlerin savaş dönemlerindeki ihtiyaçlarını karşılamaktı (Tabakoğlu, 2000: 221). Sicilin bazı bölümlerinde adı geçen vergi listeleri mevcut olmakla beraber, örnek olarak gösterilen belgede vergi tutarı toplam 53,439 buçuk kuruş şeklinde belirlenmiş olup Zilkade 1194'ten (Kasım 1780) Ramazan 1195'e (Ağustos 1781) tarihine kadar toplanması kararlaştırılmıştır.(MŞS. No:63, v. 80a)

İспенç: Evli gayrimüslim erkeklerden 25 akçe, dul kadından ise 6 akçe olarak alınan Rumeli bölgesine has bir çeşit baş vergisi olmakla beraber XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki gayrimüslimlerden de tahsil edilmeye başlanmıştır (İnalçık, 2001: 177). Müslümanların ödediği çift resmine karşılık gelmektedir. Bu verginin tahsil edilme şartı 300 akçelik taşınabilir mala sahip olmaktır. Gücü kuvveti olmayan ihtiyarlar, maddi durumu kötü olan yetimler, papazlar bu vergiden muaf tutulmuştur. İспенç, pek çok bölgede âlâ (zengin), mütevassit-ül-hâl (orta halli), edna (fakir) olmak üzere halkın maddi durumu doğrultusunda tahsil edilmiştir (Çağatay, 1947: 507-508). Sicilde dört yerde bahsi geçen bu verginin resm-i arusiyye, deştâni, tapu-yı zemîn gibi vergilerle birlikte (MŞS. No: 63, v. 63a) toplandığı görülmektedir.

Sonuç

Araştırmada konu olan 63 numaralı Manastır şeriye sicili 103 varak ve 568 belgeden oluşmaktadır. Söz konusu sicil genel anlamda klasik sicil örneklerinden pek de farklılık göstermemektedir. Sicilde 172 tereke kaydı, 2 vakfiye bulunurken bunlar dışındaki belgeler çoğunlukla vergi tahsilatı, vergilendirme, menzil teşkilatı ve ulak organizasyonları, berat tevcihi, tezkere, mürasele tarzındaki görevlendirmeler ve merkezden gönderilen emir ve fermanları içermektedir. H. 1778-1782 (M.1191-1197) tarihleri arasında yazılan sicil Sultan I. Abdülhamid dönemine (1774-1789) aittir.

Osmanlı Devleti'nin özellikle şehir tarihini aydınlığa kavuşturmada şer' iye sicilleri önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda incelemesi yapılan sicili, tereke boyutunda ele aldığımızda adı geçen kayıtların yansıttığı kadarı ile Manastır şehrinde Türk aile yapısının egemen olduğu bir toplumdaki söz etmek mümkündür. Vefat eden şahıslar birkaç istisna dışında tek eşli olmakla birlikte bekâr, çocuksuz ve tek çocuklu kişi sayısının fazla olması ölüm yaşının bir hayli erken olduğunun göstergesidir. Tereke kayıtlarından elde edilen bilgiler ışığında, ailelerin günlük hayatta kullandığı eşyalar, tüketim malzemeleri, maddi olanakları ve ailelerinin dini eğilimleri (birçok terekede geçen Mushaf, enam-ı şerif gibi ibareler, seccade, teşpih, takke, tülbent vb. eşya, kullanılan isimler gibi) tespit edilmiştir.

İncelenen tereke kayıtları ışığında bölgede arpa, buğday, mısır, tütün, pamuk, yulaf, çavdar gibi zirai ürünlerin yetiştirilerek ticaretinin yapıldığı, ortaya çıkmaktadır. Terekelerde ipek kumaş çeşitlerinin ve koza ipek ifadesinin sıkça karşımıza çıkması ipeğin kullanımı kadar üretiminin de bölgede yaygın olarak yapıldığını teyit etmektedir. Coğrafi yapısı ve ikliminden dolayı kürk ve yün kullanımının yoğun olduğu bölgede karsak, tavşan, kuzu, samur ve zerdeva en çok kullanılan ve ticareti yapılan hayvan kürkleridir.

Yapılan inceleme sonucunda hayvancılığın da bölgede yaygın bir şekilde yapıldığı at, katır, merkep gibi binek ve yük hayvanlarının beslendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra keçi, koyun, inek, buzağı ve su sığırı gibi besi hayvanlarının yetiştirildiği ve bunların et, süt ve derisinden faydalandığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca vergilerin toplanması ve merkeze transferi sicilde birçok yerde karşımıza çıkarken, bu belgeler ışığında o dönemde icra edilen subaşı, mütesellim, voyvoda, bölükbaşı, sipahi, kadı ve naib gibi idari görevleri; askeri terekeler aracılığı ile amme ve hassa emini, Enderun ağalığı, cübbehanecibaşı, macun ağalığı, çukadar, silahşor, kapıcı kethüdası, salyanecibaşı, mirahur, birun ağası, imam, dersiam, hatip gibi devlet hizmetinde ki memuriyetleri; sivil terekeler vasıtası ile de debbağlık, kazazlık, saraçlık, kasaplık, ekmekçilik vb. zanaat kollarının XVIII. yüzyılda Manastır'da icra edildiğini tespit etmek mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Manastır Şer'ie sicili (MŞS), Defter No: 63.
- Akgündüz, A. (2009). İslam hukukunun Osmanlı Devleti'nde tatbiki: Şer'ie mahkemeleri ve Şer'ie sicilleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.14, 13-48.
- Akyılmaz, G. (2002). Osmanlı aile hukukunda kadın. *Türkler C. X, Ankara*, 365-374.
- Aydın, M. (2003) mehir. *DİA C. XXVIII, Ankara*, 389-391.
- Baki, S. (2014). Manastır'lı İsmail Hakkı Efendi hayatı ve kelim alanındaki eserleri. *Osmanlı İlim Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, İstanbul*, 83-106.
- Baykara, Tuncer (2002), "kaza", *DİA C. XXV, Ankara*, ss.119-120.
- Bilgin, A. ve Bozkurt, F. (2010). Bir malî gelir kaynağı olarak vârisiz ölenlerin terekeleri ve beytülmal mukataaları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20(2), 1-31.
- Çağ, G. (2010). *16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı hâkimiyetinde manastır*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Çağatay, N. (1947). Osmanlı imparatorluğunda reayadan alınan vergi ve resimler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5(5). 483-511.

- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*, Aydın Kitabevi.
- Çayırılı, N. (2001). Osmanlı idaresinde manastır (Bitola). *Türk Kültürü*, 458, 371-376.
- Günay, M. ve Akbel, M. (2016). 40 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre 18. Yüzyıl Ortalarında Manastır Şehri Sâkinleri. Balkan Tarihi C.I, İçinde (Eds). Gölen Z. ve Temizerakçe, *Osmanlı Mirası Türk Kültürü Araştırma Derneği Yayınları*, (ss.197-213)
- İnalçık, H. (2008). *Rumeli, DİA*, C.XXXV, İstanbul, ss.232-235.
- _____, (2001). İspenç, DİA C.XXIII, İstanbul, ss. 177.
- _____, (1953-1954), 15. asır Türkiye iktisadî ve içtimaî tarihi kaynakları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1-4), 51-75.
- _____, (1959). *Osmanlı'da raiyyet rüsûmu*. Belleten C.XXIII (92), 575-610.
- İnbaşı, M. (2015). Yıldırım Bayezid Döneminde Makedonya'da Fethedilen Yerler ve İskân Siyaseti. *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu Bildirileri*, Bursa, ss.53-82.
- İşbilir, Ö. (2007), *Nüzül DİA* C.XXXIII, İstanbul, ss. 311-312.
- Karta, N. (2015). Manastır şehrinin sosyal ve ekonomik durumu (1482-1615). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8 (41), 458-469.
- Kılıç, O. (2016). Rumeli Eyaleti'ne Bağlı Sancakların 18. yüzyıldaki İdari Statüleri. Balkan Tarihi C.I, İçinde (edt). Gölen Z. ve Temizerakçe, *Osmanlı Mirası Türk Kültürü Araştırma Derneği Yayınları*, Burdur, ss. 111-124.
- Kütükoğlu, M. (2006). *Narh*. DİA C. XXXII, İstanbul, 390-391.
- Lajos, F. (1979). *XVI. yüzyılda taşralı bir Türk efendi evi*. Çev. M. Tayyib Gökbilgin, Belleten C.XLIII(170), ss.457-480.
- Marçais, G. (1993). *Manastır*. İA C. VII, İstanbul.
- Nesimi, Q. (2012). Bitola sicilleri'ne göre Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunan Makedonya hıristiyanlarının dini hürriyeti. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 9 (2), ss.37-54.

- Nureski, D. (2014). Osmanlı kaynaklarına göre kültür merkezi konumundaki Makedonya şehirleri ve özellikleri. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 3(1). 63-102.
- _____, (2016). Osmanlı'dan günümüze Makedonya'daki Türk kültürü ve Makedonya'nın Türk kültür tarihindeki yeri ve önemi. *Avrasya Etüdleri*, 50(2), 351-388.
- Ortaylı, İ. (1980). Anadolu'da XVI. yüzyılda evlilik ilişkileri üzerine bazı gözlemler. İçinde (Edt). İncılık H. ve Göyünç N., Osmanlı Araştırmaları I, (ss.33-40).
- Osmanlı Yer Adları I (2013), *Başbakanlık devlet arşivleri genel müdürlüğü*, haz. Özkılınç Ahmet, Coşkun Ali, Abdullah Sivridağ, Ankara, 1021.
- Özcan, Tahsin (2005) "Muhallefât", *DİA C. XXX*, İstanbul, ss. 406-407.
- Özcan, U. (2013). 1878-1912 yılları arasında Manastır Vilayeti'nde okullaşma ve okullaşmanın milliyetçilik üzerindeki etkisi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/1, 353-423.
- Pakalın, M. Z. (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, MEB, İstanbul.
- Parmaksızoğlu, İ. (1976). Manastır. *Türk Ansiklopedisi*, C. XXIII, 250-251.
- Sahillioğlu, H. (1991). avarız, *DİA C.IV*, İstanbul, 108-109.
- Söylemez, F. (2010). Malatya Mutasarrıfı Rişvanzâde Ömer Paşa'nın muhallefâtı. *OTAM*, 27, 165-194.
- _____, (2013), Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Abdurrahman Paşa'nın terekisi, *History Studies*, 5, 253-271.
- _____, (2002). Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere karşı tutumu, *Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu*, Kahramanmaraş, ss.78-89.
- _____, ve Alpoğlu, O. (2019). XIX. asrın ortalarında Ankara'nın iktisadi ve içtimai yapısı (244 Numaralı Ankara Şer'iyeye siciline göre). *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2). 744-756.
- _____, ve Dönmez, C. (2018). XIX. Yüzyılın ortalarında varna'nın sosyo-ekonomik yapısı (9 Numaralı Varna Şer'iyeye siciline göre). III. Uluslararası

Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı, edt. Kara H., Çetin T. vd., Ankara, 108-120.

Tabakoğlu, A. (2000). İmdâdiye. *DİA C.XXII*, İstanbul, 221-222.

Taşkın, Ü. (2005). *Osmanlı Devleti'nde kullanılan ölçü ve tartı birimleri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi

Turan, Ö. (1996). Makedonya'da Türk Varlığı ve Kültürü, *Bilig*, 3, 21-32.

_____, (1998). *Balkan Türklerinin Dini Meseleleri*. Türk Dünyası'nın Dini Meseleleri (Kutlu Doğum Haftası 1997), TDV yayınları,

Türkmen, Z. (2011). *Gezi yazısı: Çıkayım gideyim Urumeline: Selanik, Manastır, Ohri, Debre-i Bala, Üsküp ve Köprülü izlenimleri*. Balkan Günlüğü Gazetesi-15.08.2011.

Ural, S. (2010). *Osmanlılar'ın Vuçitırın'ı fethi ve arşiv kayıtlarına göre Osmanlı hâkimiyetinde Vuçitırın şehri*. II. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi sempozyum bildirileri, Prizren/Kosova,

_____, (2015). Makedonya'nın islamlaşmasında Bektaşî ve Halvetiliğin katkısına bir örnek: Kırçova'da Bektaşî ve Halveti tekkeleri. *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 73, 129 151.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi C.I*, TTK yayınları.

Yediyıldız, B. (1998). *Osmanlılar Döneminde Manastır*, Atatürk ve Manastır Sempozyumu, 12-13 Ekim, Manastır Bitola.

Yılmaz, F. (2012) *Tütün*, DİA C.XLII, İstanbul, ss.1-4.